

Л. В. Ільїн

д-р геогр. наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

О. В. Ільїна

канд. геогр. наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ОЗЕРНІ КОМПЛЕКСИ МІЖНАРОДНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ

Розглянуті географічні особливості озерних комплексів міжнародного статусу України – Шацьке Поозер'я, Картал, Кугурлуй, Сасик, Синевир, Шагани-Алібей-Бурнас. Характерною особливістю озерних комплексів є те, що вони мають ознаки, властиві суходільним та водним екотонам і тому відзначаються надзвичайно високим рівнем біорізноманіття.

Ключові слова: озеро, водно-болотні угіддя, біорізноманіття.

Pyin L. V., Pyina O. V. Lake complexes of international status of Ukraine

Geographical and biological peculiarities of lake complexes of international status of Ukraine have been examined – Shatsk Poozeria, Cartal, Cugurlui, Sasyk, Synevyr, Shagany-Alibei-Burnas. Typical peculiarity of limnocomplexes is that, they have characteristics which are peculiar for landen and wateren ecotons and that is why they are marked with high standard of biodiversity.

Key words: lake, wetlands, biodiversity.

Постановка проблеми. В Україні збереглася значна кількість озерних комплексів у природному і малопорушеному стані, які є цінними для Європи в цілому. Значна частина їх відповідає вимогам Світової і Європейської Спащини природи. Тому для успішного, керованого розвитку ресурсно-господарського і природоохоронного озерного комплексу держави в сучасному спектрі соціально-економічних і ресурсозберігаючих завдань необхідні спільні науково-технічні програми, спрямовані на оптимізацію використання природних ресурсів і охорону у першу чергу озерно-болотних комплексів Міжнародного статусу.

За останні десятиріччя увага міжнародної спільноти до проблем збереження озерних комплексів значно зросла. Особливе місце серед міжнародних організацій, які ставлять на меті збереження та раціональне використання озер посідає Рамсарська конвенція. Виконання Україною взятих на себе зобов'язань вимагає комплексного дослідження та інвентаризації озер.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія охорони та використання озерних комплексів нараховує багато десятиліть. Однак до цього часу проблему їх раціонального використання, охорони, відновлення та оптимізації відносять до числа недостатньо вивчених. Широко поширений прикладний характер досліджень і переважно покомпонентне вивчення озерних екосистем не дозволили отримати однозначні відповіді на питання про роль озерних систем в

природі. Теоретичні основи дослідження ландшафтного та біотичного різноманіття закладені в працях [1, 11–12], окремі аспекти дослідження водойм та їхніх ресурсів у [2–10, 13–14] та ін. Однак, інформація отримана за відмінними методиками і різною точністю, не може використовуватися для ефективного управління цими унікальними природними утвореннями.

Метою роботи є з'ясування природних особливостей озерних комплексів України, які мають найбільш вагоме значення для збереження ландшафтного та біотичного різноманіття, забезпечення інформаційної основи для подальшого планування і моніторингу, організації охорони.

Результати дослідження. До озерних комплексів міжнародного статусу (підтвержені сертифікатами Рамсарського бюро) належать: Шацьке Поозер'я, Картал, Кугурлуй, Сасик та Шагани-Алібей-Бурнас.

Озерний комплекс «Шацьке Поозер'я». Розташований на північному заході України (Волинське Полісся) у межах Шацького національного природного парку і знаходиться на кордоні з Республікою Білорусь та Польщею на території Шацького адміністративного району Волинської області (51°31' N, 23°50' E, висота над рівнем моря – 158-178 м, в середньому – 165 м). Площа угіддя 32850 га, у тому числі: 6628 га водойм, 1977 га боліт і торфовищ, 4492 га луків, 13935 га лісів.

Поозер'я є частиною унікального озерного комплексу Західноукраїнського Полісся, який відіграє дуже важливу роль не тільки в охороні водно-болотної фауни та флори, але й як місце гніздування та міграції великої кількості водно-болотних птахів. Тут наявне велике різноманіття ландшафтів та біотопів, а саме озера, річки, канали, болота, луки, ліси тощо.

Шацькі озера (Світязь, Пулемецьке, Люцимер, Острівське, Перемут та ін.) розташовані в межах Верхньоприп'ятського ландшафтного району. За геоморфологічною будовою ця територія є алювіально-моренною або акумулятивною низовиною, яка знаходиться на вододілі басейнів Балтійського і Чорного морів. Саме через цей район проходить головний Європейський вододіл, що розділяє басейни річок Прип'ять та Західний Буг. У структурі надр наявні кілька рівнів, а саме: кристалічна основа, Шацький прогин юрського і крейдяного періодів та мезозойські відклади. Найпоширенішими на території комплексу є верхньокрейдяні відклади. Озера глибокі, а вода в них відрізняється чистотою і прозорістю (найбільші і найглибші з них Світязь (2519 га і 58,4 м) та Пулемецьке (1588 га і 19 м)).

Комплекс є найбільшою групою озер, який включає 22 озера, головним чином карстового походження. Характеризується слабким рівнем водної циркуляції, з живленням за рахунок опадів, поверхневого стоку та підземних вод. Вода в озерах кальцієво-гідрокарбонатна з низьким рівнем мінералізації (близько 280 мг/дм³) і дуже прозора (осад складає до 3 г/м³).

Озерний комплекс «Картал». Розміщений у Північно-Західному Причорномор'ї, біля кордону з Румунією в нижній частині басейну р. Дунаю, неподалік від м. Ізмаїлу Одеської області (45°18'N, 28°31'E, висота над рівнем моря – 1,4-1,6 м). Площа 1500 га.

Картал – мілководна водойма з прісною водою і низькими болотистими берегами. Важливе місце гніздування і сезонних скупчень птахів, нересту риб і амфібій, а також локалізації багатьох рідкісних та зникаючих видів рослин.

Картал належить до західної групи дунайських водойм. З'єднується з р. Дунаєм та іншими водоймами цієї групи (озера Кагул, Ялпуг, Курулгуй) штучними каналами (Векіта, Орловський, Скунда, Репіді та ін.). Площа озера – 1400 га, середня глибина – 1,04 м, максимальна – 3 м. У посушливі періоди його глибина не перевищує 1,5 м.

Водойма являє собою систему мілководних заплавних озер (Картал, Дервент, Довге), які з'єднуються каналами. Рівень води в озері залежить від рівня води в р. Дунай. Мінеральний склад води змінюється від гідрокарбонатного до хлоридно-натрієвого, а ступінь мінералізації коливається між 450 та 3390 мг/дм³. Завдяки доброму прогріванню, водойма характеризується багатством гідробіонтів, які є основними кормом для риби та водно-болотних птахів. Рибопродуктивність складає 20–50 кг/га на рік.

Озерний комплекс «Кугурлуй». Розташований у Північно-Західному Причорномор'ї, біля кордону з Румунією в нижній частині басейну р. Дунай, неподалік від м. Ізмаїл Одеської області (45°17'N, 28°40'E, висота над рівнем моря – 0,5-2,5 м). Площа 6500 га.

Кугурлуй – прісноводне мілке озеро з низькими болотистими берегами. Важливе місце гніздування та сезонних скупчень птахів (до 30000 особин), а також розмноження риб і амфібій. Розташований в заплаві Дунаю і з'єднується є ним кількома каналами, а з розташованими неподалік озерами Ялпугом і Карталом – невеликими протоками. Площа озера змінюється від 60 до 80 км², середня глибина складає 1,04 м, максимальна – 3 м, у посушливі періоди – до 1,5 м. В окремі роки глибина озера не перевищує 0,6–0,9 м.

Рівень води в озері залежить від рівня води у Дунаї, з якого поступає до 86% води. Завдяки мілководності, озеро добре прогрівається, що сприяє бурхливому розвитку гідробіонтів, які є основним кормом для риб та водно-болотних птахів. Рибопродуктивність водойми – 20–60 кг/га на рік.

Озерний комплекс «Сасик». Розміщений у Північно-Західному Причорномор'ї, Одеська область (45°40'N, 29°41'E, висота над рівнем моря – 1,0–3,0 м). Площа 21000 га.

Сасик – велика опріснена водойма на північному узбережжі Чорного моря. Є важливим місцем гніздування та зупинки під час сезонних міграцій водно-болотних птахів.

Озеро Сасик (колишній лиман Сасик) є гирлом річок Когильнік та Сарати. До червня 1978 р. це була солонувато-водна лагуна, яку греблею відокремили від моря і перетворили на водосховище. Береги водойми, за винятком верхньої та нижньої ділянок, часто урвисті і являють собою тераси пліоцен-четвертинного віку. У верхів'ях озера за рахунок надходження прісної води сформувалися біотопи заплавного типу. Водойма має площу водозбору 5363 км², об'єм 530 млн. м³, площу водного дзеркала 215 км². Довжина озера – 35 км, найбільша ширина – 11 км, середня глибина – 2,5 м, а максимальна –

3,3 м. Мінералізація води – 0,7–3,0 г/дм³. Переважають солі NaCl, MgCl₂, MgSO₄.

Озеро Сасик є опрісненим лиманом, який сполучається з р. Дунай каналом «Дунай–Сасик». Його водний режим в основному регулюється надходженням прісної води з р. Дунай. Періодично здійснюється перекачування води з озера в море, що дозволяє підтримувати низький рівень мінералізації води, запобігти впливу солоних донних відкладів, а також засоленню північної частини водосховища, куди надходження прісної води, завдяки обмілінню річок Когильника та Сарати, різко скоротилося.

Озерний комплекс «Синеvir». Розташований в межах Закарпатської області, Міжгірський район, с. Синеvir (48°37' N, 23°41' E, висота над рівнем моря – 989–1020 м, площа – 29 га).

Водойма утворилося 10–11 тис. років тому внаслідок гірських зсувів. Озеро дало назву Національному природному парку «Синеvir». Знаходиться серед ялинового лісу та живиться трьома гірськими потічками, замуленими в місцях впадіння в озеро. На цих ґрунтах формуються евтрофні трав'яні (лепешнякові-хвощеві) болота. Загалом в озері уже накопичилося за 2 млн. куб. м. донних відкладів. Вода з озера через підземні водоносні горизонти поступає в річку Тереля.

Озерний комплекс «Шагани-Алібей-Бурнас». Розміщений в Північно-Західному Причорномор'ї, Одеська область (45°48'N, 29°55'E, висота над рівнем моря – 0,5–2,4 м). Площа – 19000 га.

Озера Шагани, Алібей та Бурнас (або Тузловська група лиманів) – мілководні причорноморські лимани напівзакритого типу в пониззях невеликих річок. Озеро Шагани – площа водозбору 278,8 км², об'єм – 1019 млн. м³, площа водної поверхні – 78,4 км², довжина 11 км, найбільша ширина – 10 км, середня глибина 1,3 м, максимальна – 2,3 м. Озеро Алібей – площа водозбору 1300 км², об'єм – 127,7 млн. м³, площа водної поверхні – 101,4 км², довжина 18 км, найбільша ширина – 8 км, середня глибина 1,2 м, максимальна – 2,5 м. Озеро Бурнас – площа водозбору 649 км², об'єм – 31,9 млн. м³, площа водної поверхні – 26,9 км², довжина 9,6 км, найбільша ширина – 3,2 км, середня глибина 1 м, максимальна – 1,5 м. Угіддя має велике значення як місце гніздування, зимівлі та зупинки під час сезонних міграцій великої кількості водноболотних птахів.

Водойми мають спільну акваторію, яка відокремлена від моря довгою вузькою піщаною косою. Морське узбережжя являє собою піщано-черепашковий бар. Континентальні береги урвисті, тут є острови та півострови. Верхів'я озер мілководні з низинними берегами.

Висновки. На території України наявні шість озерних комплексів міжнародного статусу. Необхідна подальша оцінка значення озерних комплексів України у загальнопланетарних та загальноєвропейських біосферних процесах, проведення аналізу загроз і чинників негативного впливу на них. Такі дослідження необхідні для виконання зобов'язань України щодо Рамсарської конвенції та Конвенції щодо збереження біотичного різноманіття, розробки

Національної стратегії і плану дій, спрямованих на збереження природних водойм.

1. Гродзинський М. Д. Збереження та відтворення ландшафтного різноманіття в контексті сталого розвитку / М. Д. Гродзинський, П. Г. Шищенко // Проблеми сталого розвитку України: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 194–210.
2. Ильин Л. В. Водоёмы замедленного водообмена Украины: ресурсы и проблемы рационального использования / Л. В. Ильин // Прикладная лимнология. Лимнологическое и геоморфологическое обеспечение рационального природопользования: Сб. науч. ст. – Минск: БГУ, 2002. – Вып. 3. – С. 265–271.
3. Ильин Л. В. Пространственная дифференциация озер и искусственных водоемов Украины / Л. В. Ильин // Озерные ландшафты: Сб. науч. ст. – Минск: БГУ, 2013. – С. 24–26.
4. Ильин Л. В. Пространственная дифференциация водоемов Украины / Л. В. Ильин // Основные направления развития современной географии: Сб. научных докладов. – Владимир: ВГПУ, 2006. – С. 243–249.
5. Ильин Л. В. Ресурсы водоемов замедленного водообмена Украины / Л. В. Ильин // Озера Белорусского Поозерья: современное состояние, проблемы использования и охраны: Материалы Международной научной конференции. – Витебск: Изд-во ВГУ, 1999. – С. 29–30.
6. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся. У 2-х т. Т. 1: Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн. – Луцьк: Ред.-вид. відд. „Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.
7. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся. У 2-х т. Т. 2: Регіональні особливості та оптимізація / Л. В. Ільїн. – Луцьк: Ред.-вид. відд. „Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 400 с.
8. Ільїн Л. В. Озера України: Довідник / Л. В. Ільїн, В. О. Мартинюк. – Львів: Ред.-видав. відділ Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1998. – 52 с.
9. Ільїн Л. В. Озера та штучні водойми Західного регіону України / Л. В. Ільїн // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія: Наук. збірник. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2005. – Т. 7. – С. 213–218.
10. Ільїн Л. В. Озера та штучні водойми України: просторова диференціація та ресурси / Л. В. Ільїн // Український географічний журнал. – 2011. – № 3. – С. 27–32.
11. Маринич О. М. Наукові засади дослідження ландшафтного різноманіття України / О. М. Маринич // Проблеми ландшафтного різноманіття України: Зб. наук. праць. – К., 2000. – С. 11–16.
12. Пашенко В. М. Дослідження ландшафтного різноманіття та варіантності ландшафтів / В. М. Пашенко // Український географічний журнал. – 2000. – № 2. – С. 3–8
13. Piyin L. V. The resource appraisal of the pools of slow water exchange of Ukraine / L. V. Piyin // Limnological Review, 2001. – Vol. 1. – P. 137–141.
14. Piyin L. V. The lake-swamp complexes of Volyn Region / L. V. Piyin, O. V. Piyina // Lakes and artificial water reservoirs-functioning, revitalization and protection. – Sosnowiec: University of Silesia, 2004. – С. 71–76.